

שירה פירושה אמנות המילים המושתקות

שתי מסות

שירה היא תהליך של השתקת מילים לפני שהן תשוחחנה ביניהן בשורותיהן. אפילו כששיר צועק צריך לשמוע בצעקה את שתיקת המילים, הד מיוסר ומיושב בדעתו. ומאחר ששיר פירושו מילים שתוקות, מבקש המשורר לפעמים להגיע אל סף השתיקה, אל השיר הקטן ביותר שהוא כמעט שתיקה.

1. מילים מדוברות ומושתקות

מיידיש: בני מר

שירה פירושה אמנות המילים המושתקות. אם המילים מעידות שהמשורר השתיק אותן היטב לפני שלחש אותן לעצמו, הרי זו שירה. גם בפרווה טובה, המילים אינן צריכות לצאת מיד מן הריאות ללשון. אבל תהליך ההשתקה של מילים בהלך רוח מהסס הוא תהליך שירי. אני אומר הלך רוח כי זה היסוס עמוק, ולא רק בחירה בין שתיים או שלוש מילים, שהמילה הטובה ביניהן נבחרת, כפי שהאמינו האימג'יסטים. זה תלוי גם בגרויטציה שירית, אם יורשה לי להשתמש בביטוי כזה. מילים נמשכות למילים, נפשן יוצאת להתייצב לצד מילים אחרות. הפרווה מוותרת בדרך כלל על התשוקה הטבעית והאידיומטית של מילים לעמוד זו לצד זו. כשמתחילים משפט פרוזאי ומבינים מיד את כוונת המחבר, אפשר לעצום את העיניים ולהשלים את המשפט. אבל בשירה אין מותרות כאלה. כי המשורר מרשה לעצמו לעתים קרובות לעבור על חוקי הגרויטציה האלה והוא מזווג מילים – לא על פי משיכתן הטבעית, אלא בדרך כלל להפך, על פי ההפתעה המפליאה שהוא יכול להפיק מהמילים כשהן נקשרות יחד כנגד כל חוקי הזיווגים הצפויים. הוא הבוטניקאי הממציא, שמרכיב צמחים ופרות ברצותו להוציא מהם פרי חדש ועסיסי, שמראהו חדש וטעמו אחר.

בתוך כך זוכר המשורר שבתוך כל הפרת חוקי הגרוויטציה חייבת להישמר המוזיקה של כל מילה ומילה. והמוזיקה היא אגוז קשה-לפיצוח כשלעצמו. כולם יודעים שגם למשפט המדובר יש מוזיקה משלו, אך לא כולם יודעים שהתפייטות מוזיקלית-לכאורה יכולה להיות פרוזאית לגמרי. אם המוזיקה מתעלמת לחלוטין מהתוכן ורוצה לעמוד בשרות עצמה, יישארו המילים פיסות פרוזה. אפשר לכתוב ארבע שורות על פי כל המידות הכתובות והמחושבות, אך אם הרטט העולה מכל המילים יחד אינו נובע ממוזיקה פנימית, הנדירה כשלעצמה, תישמע המוזיקה כמו רעש הרעשן.

קל מאוד לחקות ארבע שורות מתנגנות של פושקין. סופרים את ההברות, מציבים אותן בסדר חריזה מסוים, מתאימים למשקל – אבל משהו קטן חסר: הכשרון האלוהי של פושקין לחוש בקשר שבין מילה למילה. זה האוויר המוזיקלי, היוצר תחושה של מילים המפרפרות ביחד, כאילו התגעגעו זמן רב זו לזו, וכשהן מזומנות יחד אין הן זזות כמעט. הן אינן מתאימות זו לזו כמו זוגות שיכורים, אלא הן שרות באלגנטיות. העתק משקלי של חרוז פושקיני נשמע כשיר של שוברט שמנוגן בתיבת נגינה איטלקית ישנה וחורקת. אך כאמור, געגועי המילה אינם תמיד געגועים אידיומטיים. המילים בפתגם מתואמות כל כך זו עם זו, עד שכשאומרים את החצי הראשון של אמרה עממית מגיע מיד החצי השני והלא מפתיע. מזה בדיוק מבקש המשורר להימנע. הגעגוע הצפוי והמובן מאליו בין המילים, שיוצר תמיד שידוכים טובים, פרוזאיים ובריאיים, אינו סוד זיווג המילים של המשורר. הוא מזווג זיווגים מוזיקליים לא על-פי המוסר היציב, אלא בהתאם למתמטיקה של מעיין אינסופי. הוא לעולם אינו מתעייף מניסויים המבקשים לגלות את הסודות החבוים של חשקי המילה העמוקים. למשורר לא חשובה כל כך יציבותו של הזיווג. לעומתו, הפרוזאיקון דואג לשמור על מתח מתמיד במשפט. הדוגמה הטובה ביותר היא, שוב, הפתגם העממי, ששריר וקיים היום, מחר ובשנה הבאה, בזכות השידוך היציב. אבל את המשורר לא מעניין כמה זמן יחזיק מעמד השידוך בין המילים ולא חשובים לו במיוחד ענייני מוסר של נישואים לנצח. הוא מתעניין יותר ברגע המוזיקלי שזימן ובתנאים שיצר למענו.

אל לנו לטעות: משוררים יצרו אלפי משפטים שהיו לפתגמים מקובלים בפי העם. אך הם יצרו את הפתגמים הללו כתוצאה של מאגיה, והם עצמם לא חזרו לשורות שהמציאו. משוררים שמצטטים את עצמם יוצרים בדרך כלל רושם עצוב. משוררים הם הבזבזנים הגדולים ביותר. הם תורמים לעם מאות שורות, ולעתים קרובות שוכח העם אפילו את שמו של המשורר הנדיב. העם נותן הרבה למשורר, אבל המשורר האמתי פורע את חובותיו ומשלם בריבית – כפל כפליים.

נראה אפוא שהמוזיקה חשובה למשוררים, אך לא כשיגעון שעלול להחניקם. נראה גם שלמרות הכללים הקבועים של המוזיקה, המשורר יכול לגלות ניצוץ מקוריות ולהפיח בה את טעמו האישי. הוא לא רק יכול אלא הוא חייב – אחרת הוא סתם מעתיק, שמפיק רק חיקויים שחוקים, כמו תקליטים שרוטים וצורדים. מעתיקן כזה יחשוף לבסוף את חוסר המוזיקליות שלו, כי אף על פי שהשיר יראה מבחוץ כשירה, ישוחחו המילים בינן לבין עצמן באופן פרוזאי.

אנו חוזרים אפוא לקביעה בהתחלה, ששירה היא תהליך של השתקת מילים לפני

שהן תשוחחנה ביניהן בשורותיהן. אפילו כששיר צועק צריך לשמוע בצעקה את שתיקת המילים, הד מיוסר ומיושב בדעתו. ומאחר ששיר פירושו מילים שתוקות, מבקש המשורר לפעמים להגיע אל סף השתיקה, אל השיר הקטן ביותר שהוא כמעט שתיקה. משוררים רבים רצו להכניס לצמצום של השיר הקטן את כל קסם המחשבה והמוזיקה. הסוגה היא ניסיון כזה, אבל סוגה מצליחה רק כשהיא אכן קצרה וקלה. לפעמים נדמה שארבע עשרה שורות סוגה הן ארבעה עשר ליטרים מים, המטביעים את כל המילים עד שבקושי אפשר לשמוע מילה כלשהי. לא אחת חיפשו משוררים ומצאו שלמות שירית בפחות מארבע עשרה שורות, ולא רק בסוגה, אלא בדיסציפלינה מקורית שיצרו בעצמם.

2. מחשבות על ביקורת

מיידיש: שחר לבנון

סופרים רבים אצלנו, בלי עין הרע, כותבים ביקורות, ועל כן אפשר לומר שאנחנו עשירים במבקרים. הדרישות מן המבקר אינן גבוהות כל כך, ויש לשער שכל מי שנוהגים להתגלח על זקנו של סופר זה או אחר משתייכים לאותה ברנז'ה ביקורתית, אם זה רק עיסוק צדדי או הדדי ואם לא. כלומר – אתה עושה בשבילי היום כדי שאני אעשה בשבילך מחר או מחרתיים. אשרי מי שיש לו, במקרה זה, המילה האחרונה, משום שהוא יודע איך להחזיק את המספריים וכמה עליו לחתוך. למרות זאת קיימים בקרבנו גם מבקרים טהורים, אם אפשר לומר כך, שאינם מתעסקים במלאכות צדדיות כאלה. בכל מקרה, אפשר לכנס עדה גדולה של מבקרים שיעמדו במבחן הביקורת. אכן, צריך להתכנס ולדון בקונדקס של התנהגות, מעין שולחן ערוך או תקנון התנהגות של המבקר; לא מה שהוא יכול לכתוב או מה שאסור לו – לזה קוראים צנזורה, ולמבקר, כידוע, מותר הכול. רצונו של המבקר אינו מוגבל בשום צורה. הוא מחזיק בידיו את הספר, הצדק מונח בחיקו, וממילא יש לו היתר לביטוי חופשי. העיקר – מותר לו לכתוב כל רושם, בלי שום הגבלה. ובכל זאת מתבקש להזכיר למבקר – שמור נפשך. כבר עמדתי לא פעם על כך שהמבקר צריך לזכור את מה שנאמר לשטן: שלח ידך בגוף, אבל אל תיגע בנשמה. הצרה היא שנשמותיהם של סופרים גמישות כל כך עד שאי אפשר לגעת בצלע בלי לנגוע בנשמה, שמכסה בצלופן את הגוף הכותב הרגיש.

חסר למבקר קודקס בסיסי בטרם ייגש למלאכתו. מדוע הוא חייב, למשל, לכתוב מכתב אישור שהספר הגיע? האומנם חייב המבקר לענות ולאשר שהוא קיבל את הספר? הדואר מגיע, בדרך כלל, בלי בעיות כאשר שולחים אותו לכתובת מדויקת. ואף על פי כן, כבר ציינו בפניי שסופרים הם, מטבעם, רגישים מאוד ורוצים להיות בטוחים לגמרי. טוב יעשו, וזה ברור מאליו, אם ישלחו כל ספר בדואר רשום וכך יחסכו תסבוכות רבות. אבל זוהי שאלה של אתיקה: האם המבקר חייב לשלוח מכתב אישור, או שמקצועו פוטר אותו מעניינים טכניים כאלה?

מכיוון שכל סופר הוא בעצם מבקר של סופר אחר, יש להניח שצריך הרשאה בין סופרים, אישור לכתוב על ספרו של חבר. ושוב עולה שאלה: מה צריך להיכתב במכתב האישור? האם צריך לכתוב בבירור "את ספרך קיבלתי", או לתת דוגמה קטנה מן הביקורת למבוקר – מעין ביקורת מיניאטורית שהיא כמו התחייבות המודיעה: המכה הקשה מגיעה ראשונה?

האם המבקר מוכרח להתיש את עצמו במכתב האישור ולכתוב ביקורת נוקבת, או שמא הוא מחויב להיות עדין ואלגנטי? כמה רחוקה ביקורת זו מהביקורת המאוחרת, האמתית? שמעתי כבר סופרים המתלוננים שהמבקר כתב מכתב חם כאשר קיבל את הספר, אבל בביקורתו נשבו רוחות צפון מקפיאות.

מן המבקר נדרש יושר מוחלט להודיע לסופר, כאשר הוא מקבל את ספרו, שהוא אינו מוצלח. והרי בסופו של דבר, מכתב הוא שיחה אינטימית בין שני אנשים, וצריך להיות הבדל משמעותי בין מה שאומרים במכתב פרטי למה שכותבים בביקורת ציבורית.

אפשר לבחון את הנושא גם מן הצד האחר: מכתב האישור יהיה כן וצורב כאוות נפשו של המבקר, שהרי אין אנשים נוספים בסביבה. לעומת זאת, הביקורת תהיה מתונה, זהירה ושקולה כדי שלא תלבין פני אדם ברבים. במילים אחרות, המבקר ישתולל ויתפרע במכתב האישור כדי שבביקורת הגלויה יוכל להיות קר מזג, לדאוג לאדם ולא לרוצח הקר, שבמוחו רק הספר.

כפי שאנו רואים, כל אלה הן שאלות של כללים מקצועיים ומעובדים היטב. המבקרים יצטרכו כאמור להתכנס יום אחד ולדבר ביניהם על כל העניינים הקשורים בביקורת. אולי המבקר חייב, לפני הכול, בשבועה, ממש כמו רופא שמשלים את לימודיו ומצהיר קבל עם ועדה שיעשה הכול כדי לרפא כל אחד, ושלא יהרוג בכוונת זדון. אחרי ככלות הכול, המבקר עוסק ברגשות אדם עמוקים שקשורים בלב ובעצבים. מדוע שלא תהיה "שבועת המבקר" או נדר שהוא ייאלץ לקבל עליו בטרם יתחיל לעסוק במקצועו המסוכן?

החלטתי שלא לדבר על הביקורת עצמה, אלא על האתיקה של ביקורת שכבר נכתבה. אנחנו עוסקים בזמן שלפני הכתיבה, בהכנות של הביקורת, שדורשת גם, כפי שראינו, רגולציה – חוקה מקובלת על הכול. האם המבקר הוא מעין כל-בו אנושי שמבין בכל עניין ודבר בעולם? אני מדבר על שירה, פרוזה או מדע – אני מתכוון בדבריי, למשל, לספרים על תיאטרון, ריקוד, אמנות פלסטית או מוזיקה.

במחזותינו נעלמו לחלוטין כל גבולות ההתמחות בין התחומים. המבקר מקבל לידו כל מיני ספרים, ואם אינו כותב על כולם, הוא עלול לפשוט רגל. אסור לו להתנצל שזה

אינו תחום התמחותו, שאינו מבין דבר בזה. למחבר הספר המסוים אין סבלנות לתור אחר המומחה המקצועי; הוא לא רוצה לצאת למסע חיפושים אינסופי. הוא חושב: ספר הוא ספר, ולכן הוא מתאים למבקר הרגיל.

הנה, לא מכבר קיבלתי לידי ספר חידות. אף פעם לא הייתי פותר חידות דגול. ודאי שאיני בקיא באיכויות של חידה. שלחתי מכתב שקיבלתי את הספר לידי, אבל המחבר ענה מהר ורמז בבירור לכך שהוא מצפה כבר לביקורת. אני יושב ומחדד את מוחי בחידות – אולי משהו יצא מזה.

לפני זמן לא רב הגיעה אליי חוברת שנראתה לי, אם אומר בעדינות, קצת זרה לתחומי. זאת הייתה חוברת של רופא יהודי שכתב הסבר מפורט על כלי או מתקן שהמציא. הוא כתב, ככל שיכולתי להבין, על מהפכה בביצוע ברית מילה, שתהיה מדעית אך גם תציית לחוקי הדת. הספרון היה חתום בשמו של הרופא, שהליל אותי בשבחים שונים ומשונים ואמר שהוא ממתין בסבלנות לביקורת.

חסרים אפוא דינים וחוקים למקצוע: אילו ספרים שייכים על-פי חוק לברנז'ה הביקורתית, ועל אילו ספרים מותר לא לכתוב, ובכל זאת לא לפשוט רגל. אולם לא די בזה. מוכרחים גם להביא בחשבון שמתפרסמים בקרבנו מספר רב כל כך של ספרים, עד שהמבקר אינו יכול להספיק לכתוב על כולם. אפילו יתחיל מהראשונים או מהאחרונים בערך, ספרים רבים יעלו אבק. על כן נשאלת השאלה: האם מותר למבקר לברור, לנהוג לפי רוחו וטעמו האישי, או שהוא חייב להחמיר ולומר שכל הספרים ראויים לתשומת לב ובחירתם צריכה להיעשות באופן כרונולוגי, ובכך לעולם לא להספיק להגיע לכולם?

יש ספרים טובים מאוד שמביכים לפעמים את המבקר ומעוררים בו אדישות וחוסר-עניין. אני נוטל, למשל, ספר מצוין מאת סופר ידוע שכבר נכתב עליו רבות; הספר החדש אינו מוסיף מאומה לדמותו הספרותית. האם מותר ליטול ספר אחר, חדש, של סופר מתחיל, מהסוג שמושלך בדרך כלל אל הפינה? האם ראוי לכתוב בהקדם דווקא על ספר זה, ובכך כמו לשלוח למחבר מכתב עידוד, להראות לו שספרו כבר זכה בתשומת לב? הרי הסופר המפורסם כבר נמשח פעמים רבות למלוכה – ספרו החדש, אפשר לומר, לא מוריד מערכו ולא מעלה. אבל הספר החדש של הכותב המתחיל, שמחבר את ספרו ברפובליקה דרום-אמריקאית ועושה את צעדיו הראשונים בעולם הספרותי, אולי דווקא אותו ראוי לשלוף מן הערמה ולא להניח לו להמתין?

האם המבקר רשאי בכלל לנהוג על-פי טעמו האישי? יש ספרים שמגרים אותו לכתוב, אף שהם ספרים גרועים. הם מעוררים בו אסוציאציות והוא רוצה לבטא אותן בצורה יצירתית. מנגד, יש ספרים טובים שאינם נוגעים למבקר המסוים. הם אינם מעוררים לא עניין ולא דחייה. האם המבקר הוא רשם קפדני שחייב להכריז לפני הציבור כי הופיע ספרו של פלוני? או שהוא יכול להיות בררן בלי שמתוך כך יטיל ספק באיכות הספרים שאינם מושכים את לבו? כלומר, ספרים שאינם זוכים לביקורת יכולים להיות ספרים טובים מאוד המעוררים במבקר מסוים שיעמום גדול, בעוד שספרים טובים פחות יכולים להלהיב אותו ולפרוץ בו מעיינות של יצירה, אף אם מעיין זה רשום על גבו של ספר כלשהו.

לא מזמן רמז איציק מאנגר בעיתון זה שראובן אייזלנד* סבל מאוד מכך שלא כתבו אף מילה על ספר זיכרונותיו. אייזלנד פרסם ספר זיכרונות על קבוצת "די יונגע",** והיה זה תמים לחשוב שהוא התפתל והתרגש כנער כאשר נודע לו שלא כותבים על ספרו. מן המקרה הזה עולה שאלה חדשה: מתי ספר מתיישן וכמה מהר צריך להגיב על ספר שיוצא לאור? כאן, על גבי עיתון זה, פרסם מישו האשמה קשה על כך שביקורת הרגה סופר משום שזה הוציא ספר והביקורת בוששה כל כך לבוא עד שהוא כבר לא יכול היה להמתין ומת.

אם עולות האשמות חמורות כאלה, ברור כשמש שזה הזמן הנכון לייסד קודקס, תקנון התנהגות של מוסד הביקורת; חוקה אמתית שתכריע כיצד צריך המבקר לנהוג כדי שיהיה חניך אתי של מקצועו; חוקה שתקרב אותו, אם אנסח זאת במתינות, אל האנשים ואל הרגשות האנושיים.

יכול להיות שגם סופרים צריכים לקבל עליהם כמה דיברות ולהתנהג בצורה מוסרית יותר ביחס לביקורת. כמה ומה הם רשאים לבקש מהמבקר, ואילו דרישות הם יכולים להפנות אליו? כמה מכתבי תזכורת מותר להם לשלוח לו ובאילו נסיבות הוא יכול להפוך לאויבם המושבע? האם מותר להציק וללחוץ את המבקר אל הקיר ולומר לו שהוא חייב לכתוב, כמובן, את האמת הקדושה על יצירותיהם, ולאחר מכן להפוך לאויביו המרים מכיוון שהוא האמין לדבריהם ואמר את כל האמת, או מה שדימה לאמת?

אך עוד לפני שיערכו הסופרים ספר חוקים שיכבד את משלח ידם, ראוי שייכתב במהרה ספר כזה למבקר – להתנהלותו היומיומית, ליחסים מוסדרים בינו לבין הסופרים, וכדי שיימנע מלמעוד על כל צעד ושעל. כך יוכל המבקר להציג את הכללים שהנהיג "ברוך הויל". אדמונד הויל (Hoyle) הסדיר עוד במאה השמונה עשרה תקנון של חוקים למשחקי קלפים: כשאומרים "ברוך הויל" ברור לכולם שאין עוררין. מי יקבל עליו להיות הויל של הביקורת, כדי שניתן יהיה להראות לפני המרירות בשולחנות בתי הקפה שפעלנו בכפוף לכלליו?

אלא אם כן הביקורת היא משחק קלפים כזה שאפילו "חוקי הויל" לא ישרו בו את היחסים בין סופרים למבקרים. על כן אני חושש שהמשחק יימשך עוד זמן רב ללא שום כללים. ואולי הפתרון הטוב ביותר הוא שייפסק לחלוטין.

1955

* ראובן אייזלנד (1884-1955) – משורר, סופר, עורך ומתרגם, יליד גליציה. היגר לארצות הברית בנעוריו, והיה ממייסדי קבוצת משוררי "די יונגע".

** קבוצה ספרותית שקמה בשנת 1907 וחרתה על דגלה את האמנות לשם אמנות. הושפעה מזרמים מודרניסטיים כמו האימפרסיוניזם, הסימבוליזם והאקספרסיוניזם. בין חברי הקבוצה: משה לייב הלפרן, ה. ליוויק, זישה לנדוי, מאני לייב, ראובן אייזלנד, דוד איגנטוב, יוסף אופטושו, אייזיק רבוי ואחרים.